

ანზორ თოთაძე

**როცა საუნჯეს გელაშვებიან,
ანუ ქვებთან ერთად ფლებიც დაღაღებან**

სომხები ერთ-ერთი უძველესი კულტურული ერია. კაცობრიობის ცივილიზაციის შექმნაში მათ გარკვეული წვლილი მიუძღვით. ძვ. წ. VI ს-ში საბოლოოდ დამთავრდა სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების პროცესი, რომელიც თანხვდება სომხეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას. სომხეთმა ერთ დროს მეზობელი ქვეყნების ტერიტორიებიც დაიპყრო და იგი საკმაოდ ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. მათ თავიანთი არსებობის მანძილზე შექმნეს უმნიშვნელოვანესი კულტურისა და ხელოვნების ძეგლები, ძველი სომხური ჰაგიოგრაფიული, საერო და საისტორიო ლიტერატურა, ზუროთმოდღერება, რომლებიც ცივილიზაციის საგანძურადაა მიჩნეული. ის, რაც მათ შექმნეს, საგსებით ყოფნით, რათა სამართლიანად იამაყონ. მიუხედავად ამისა, მსოფლიო ისტორიაში ანალოგი არ მოეპოვება მეზობელი ქვეყნების მიმართ ისეთ უპატივცემულობას, მათი მთელი ისტორიული წარსულის გაყალბების, ტერიტორიებისა და კულტურული მემკვიდრეობის მითვისების ისეთ მცდელობას, როგორც ამას აკეთებენ სომეხი ვაიმეცნიერები. კერძოდ, ჯერ კიდევ მე-19 ს-დან დაწყებული, ისინი შემთხვევას ხელიდან არ უშვებდნენ, რომ ქართველები და საქართველო მიწასთან გაესწორებინათ. ამის შესახებ ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „ლამის კავკასიის ქედს აქეთ ჩვენი ხსენება გააჩანაგონ, ქართველების სახელი დედამიწის ზურგიდამ აღგაონ და ჩალასავით ქარს გაატანონ“. როგორც მე-19 ს-ში, ისე ახლაც, მათი აზრით, „საქართველო საქართველო კი არ არის, ძველი სომხეთია“. მოკლედ, ეს „პირმოშვებული ფილოსოფოსები“ ქართველების „ლანძღვა გინების „ალავერდს“ ურთ-ერთთან გადადიან“, თავიანთთვის სასურველი აზრის დამკვიდრებას ისე ჯიუტად ცდილობენ, რომ ზღვის ნაპირზე ქვიშასაც ვეღარ ამჩნევენ, აღარ დაიღალნენ ქართველების აუგად ხსენებით. სწორედ ამის შესახებ წერდა ილია ჭავჭავაძე: „ქვეყანაზე რომ ბაჟი ედოს თავისის თავის ქებას და სხვის ძაგებას, რამდენი სომეხთა მეცნიერი დამუნჯდებოდა სომეხთა სასახელოდ და ჩვენდა სამშვიდობოთ“.¹

უკანასკნელ პერიოდში სომეხი მეცნიერები განსაკუთრებით გააქტიურდ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. VIII; თბ., 1957, გვ. 158.

ნენ და საქართველოს უძველეს პროვინციას — სამცხე-ჯავახეთს სომხურ მიწებად აცხადებენ. მეტად სამწუხაროდ, ზოგიერთი სომეხი მეცნიერი „დიდი სომხეთის“ აღდგენის იდეაფიქსითაა შეპყრობილი და, აგერ უკვე თითქმის 200 წელია, მათ სურთ სათანადო ინფორმაციული ნიადაგი მოამზადონ თავიანთი მზაკვრული მიზნის განსახორციელებლად. ისინი აბსურდულ ტერიტორიულ პრეტენზიებს უყენებენ საქართველოს, ტერიტორიული პრეტენზიების წაყენება კი, ფაქტობრივად, ომის გამოცხადებას ნიშნავს. თუმცა ისინი ამას არც მაღავენ და აღნიშნავენ: თუ ყარაბაღი ჩვენთვის იყო პრესტიჟის საქმე, სამცხე-ჯავახეთი სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხიაო.

ამ დროს კი, როგორც თვით სომხური, ისე ქართული, უძველესი ასურული ლურსმნული წარწერები და სხვა უცხოური წყაროები მოწმობენ, **სამცხე-ჯავახეთში სომხებს კომპაქტურად არასოდეს უცხოვრიათ. მხოლოდ 1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ანატოლიიდან გამოქცეული სომხები, რომლებიც თურქეთის რისხვას გადაურჩნენ, გენერალმა პასკევიჩმა ჯავახეთში დაასახლა.** შიშველ-ტიტველი სომხები, ქართველებმა თავიანთ სახლებში გამოაზამთრეს. შემდეგში მათ სახელმწიფოც დაეხმარა, სახლები აუშენეს და საცხოვრებლად ჯავახეთში დაემკვიდრდნენ. მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ჯავახეთი მათი ისტორიული სამშობლოა და სომხეთს უნდა შეუერთდეს. ნიშანდობლივია, რომ **როდესაც სამცხე-ჯავახეთი თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლდა და რუსეთ-თურქეთის 1828-1829 წლების ომის შედეგად დედამშობლოს დაუბრუნდა, რუსეთის ადმინისტრაციული დაყოფის შედეგად იგი ჯერ ქუთაისის, ხოლო შემდეგ თბილისის გუბერნიაში შეიყვანეს და არა ერევნის გუბერნიაში.** რუსეთის ხელისუფლებამ შესანიშნავად იცოდა, რომ სამცხე-ჯავახეთი საქართველოს ისტორიული პროვინცია იყო.

სომხები კი უკვე მე-20 ს-ის დასაწყისში, კერძოდ, 1913 წელს ცდილობდნენ ახალქალაქის მაზრა, იგივე ჯავახეთი, როგორმე თბილისის გუბერნიისაგან გამოეყოთ და სომხურ ადმინისტრაციულ ერთეულთან, გუმბრთან მიეერთებინათ. ისინი დაუკავშირდნენ პროსომხური ორიენტაციის რუს დიდმოხელეს, მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვს. ამ მიზნით შექმნილმა კომისიამ, რომელიც ძირითადად რუსებისაგან შედგებოდა, ჯავახეთი ისევ თბილისის გუბერნიაში დატოვა, რადგან საკითხის სხვაგვარი გადაწყვეტა მეტად არაობიექტური და არაკანონიერი იქნებოდა.²

„დიდი სომხეთის“ ქრონიკული დაავადების მქონე „დიდი შემოქმედნი“ გამიზნულად, წინასწარგანზრახულად, უმოწყალოდ ამახინჯებენ, უფრო სწორად, თვითონ იგონებენ ფაქტებს და ცდილობენ, ყოველგვარი ქართული სომხურად წარმოაჩინონ. ისინი ერთსა და იმავეს წლების განმავლობაში იმეორებენ, მაგრამ თავიანთი „მოსაზრებების“ დასაცავად ერთ წყაროსაც კი ვერ ასახელებენ.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 31 მარტი, 2011.

დიდი ხანია „ყველაჩემია“ სომხები ათასგვარ ტყუილს წერენ საქართველოს შესახებ. კერძოდ, მსოფლიო საზოგადოებას გაყალბებულ ისტორიას ახვევენ თავს: საქართველო და თბილისი სომხებმა შექმნეს; სამხრეთ კავკასია თურმე მთლიანად სომხებით ყოფილა დასახლებული და შემდეგ ეს ტერიტორიები, ქართველებსა და აზერბაიჯანელებს მიუთვისებიათ; სამცხე-ჯავახეთი სომხების ისტორიული სამშობლოა; ქვემო ქართლის ტოპონიმიკა პირწმინდად სომხურია; საქართველო წმინდა ნინოს კი არ მოუქცევია ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე, არამედ სომხებს; ქართველებმა საკუთარ ტერიტორიაზე დაკარგეს კონტროლი ვითომც სომხების მმართველობის შეწყვეტის შემდეგ; „ვეფხისტყაოსანი“ სომეხმა დაწერა და ქართველებმა თარგმნეს; ყველა ქართველი თავადი სომხური წარმოშობისაა გამრეკელის გარდა; მსოფლიოში ცნობილი „სულიკო“ დავით აბრამიანმა დაწერა, შემდეგ ქართულად გადათარგმნა სომეხი თავადის როსტომ ბაგრატიონის შვილმა, აკაკი ბაგრატუნმა, რომელიც აკაკი წერეთლის ფსევდონიმით წერდა; გიორგი სააკაძე სომეხია; დედით და მამით სომეხია სტალინი; ბოროდინოს გმირი პეტრე ბაგრატიონი პეტროს ოვანესის ძე ბაგრატუნია; ნიკო ფიროსმანიშვილი ზელგაშლილი სომეხი ნიკოლაი ფიროსმანიანია; საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XII მამით და დედით წმინდა სომეხი იყო; ქართული სამეფო კარი სომხურად ლაპარაკობდა და ბრძანებებსა და განჩინებებს სომხურ ენაზე გამოსცემდა; რუსები დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები უძველესი ხალხია, ისე როგორც სომხები; „გრუზია“ საქართველოსათვის რუსებს დაურქმევიათ და იგი უკავშირდება რუსულ სიტყვა „გრუზჩიკს“; ქართული სახელმწიფო პირველად 1918 წელს შეიქმნა, სომხეთის სახელმწიფო კი დაარსდა 2017 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე; მე-19 ს-ის ბოლოს თბილისის მოსახლეობის 90 %-ს სომხები შეადგენდნენ, შემდეგ მოდიოდნენ რუსები, ოსები, აფხაზები და ქურთები, ქართველი მხოლოდ 1,5 % იყო; ერთი ს-ის მანძილზე საქართველოს სომხების ნახევარი ასიმილირებულია, რომ არა ქართველების მიერ მათი ასიმილაცია, მე-20 ს-ის დასაწყისში თბილისში სომხების რიცხვი 2,5 მილიონს მიაღწევდა; მე-15 ს-ში ფოთის მოსახლეობას მთლიანად სომხები შეადგენდნენ და ქალაქის მახლობლად 9 სომხური სოფელი იყო გაშენებული; საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დაისვა საქართველოდან სომხების გაძევების საკითხი; საქართველოში 650-ზე მეტი სომხური ეკლესიაა; ქართული ღვინო საფერავი თუ სხვა ქართული ღვინოები და ცნობილი მინერალური წყალი „ბორჯომი“ სომხურად მონათლეს; ნაპოლეონის პირადი მცველი რუსტამიც კი სომეხად გამოაცხადეს; საბერძნეთში მცხოვრებმა ვინმე კარაპეტა კალფაიანმა ბერძნულ გზით „კათიმერინის“ მეშვეობით მიუღ საბერძნეთს აუწყა, რომ ქართველებს არასოდეს ჰქონიათ საერთო ისტორია ბერძნებთან, როგორც ბერძნებსა და სომხებს, ისინი ხშირად ებმარებოდნენ თურქებს ბერძნებისა და სომხების განადგურებაში და ა. შ. და ა. შ. ასეთი პათოლოგიური აზრების ჩამოთვლა უსასრულოდ შეიძლება.

მათ სჭირთ „აუადმყოფური ისტორიზმი“ (სტალინის უთქვამს სომხების ტრახახზე ისტორიაში). ამ ვაიმეცნიერებს აწვალბთ დიდი სომხეთის აღდგენის იდეა, თუმცა ფრანგული ანდაზა ამბობს: „არაფერია უარესი, ვიდრე ფუჭი ოცნება“.

ჩვენ არაერთხელ ვამხილეთ მათი სიცრუე და ახლა აქ სიტყვას აღარ გვაგარძელებთ, მხოლოდ რამდენიმე შენიშვნით დაეკმაყოფილებით.

ყველა აღნიშნული პრეტენზია სომეხი ვაიმეცნიერების უაზრო ტყუილია, რომელიც ლოგიკას არ ექვემდებარება. მაგალითად, სომეხი ისტორიკოსი მანუკ მანუკიანი წერს: „მე-18 საუკუნის დასაწყისში, თბილისში მცხოვრები 20 ათასი ადამიანისაგან 12 ათასი სომეხი იყო. ამდენ ადამიანს ბუნებრივი ასიმილაცია რომ არ განეცადა, მაშინ მე-20 ს-ის დასაწყისში თბილისში სომხების რიცხვი 2,5 მილიონს მიაღწევდა“.³ — ამ ყოვლად უაზრო განცხადების შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: თბილისის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა მე-18 ს-ის დასაწყისისათვის, ეთქვათ, ისეთია, როგორც ეს მანუკიანს სურს. თუ თბილისის 20 ათასი მცხოვრებიდან 12 ათასი იყო სომეხი, რომელსაც მე-20 ს-ის დასაწყისისათვის 2,5 მილიონისათვის უნდა მიეღწია, მაშინ იმავე გაანგარიშებით დანარჩენი 8 ათასი ქართველი 1,7 მილიონი უნდა გამზდარიყო. ამრიგად გამოდის, რომ მე-20 ს-ის დასაწყისში თბილისში 4,2 მილიონ კაცს უცხოვრია, მაგრამ რა ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ 1897 წელს რუსეთის იმპერიის მოსახლეობის აღწერის მონაცემების მიხედვით თბილისში მხოლოდ 160 ათასი კაცი ცხოვრობდა და არა 4,2 მილიონი. მანუკიანი ისეა დაბრმავებული თავისი ბნელი ზრახვებით, ერთი წუთითაც არ უფიქრდება იმ ფაქტს, რომ 4,2 მილიონიანი ქალაქი მე-20 ს-ის დასაწყისში მსოფლიოში საერთოდ არსებობდა თუ არა. 1897 წელს მოსკოვის მოსახლეობა — 1039 ათასს, პეტერბურგისა — 1265 ათასს, ხოლო კიევისა — 248 ათას კაცს უდრიდა.⁴ თუ მანუკიანის გაანგარიშებით ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ, ამაჟამად მსოფლიოში 6 მილიარდი კაცის ნაცვლად 218 მილიარდი კაცი უნდა ცხოვრობდეს. მაგრამ ეს არ არის მთავარი. მანუკ მანუკიანი ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ თბილისის მოსახლეობის უმრავლესობას სომეხები შეადგენდნენო და ამით ამ გარემოებას სხვაგვარ დატვირთვას ანიჭებს.

სომეხი მეცნიერების მოგონილია ისიც, რომ თითქოს ყველა ქართველი თავადი სომხური წარმომავლობისაა და ერთადერთი ქართული წარმომავლობის თავადური გვარი არის გამრეკელიო. საკითხავია, შეიძლება ერში მხოლოდ ერთი თავადური გვარი არსებობდეს?! ასეთი სისულელე მათ მეორედ რომ არ წამოსცდეთ, ერთ მეტად სანდო წყაროსაც მივუთითებთ: 1897 წელს რუსეთის იმპერიაში ჩატარდა მოსახლეობის აღწერა. ამ აღწერის მიხედვით,

³ სომხური გაზეთი „ჰზორ ჰაირენიქი“ („სამშობლოს ძლიერება“), 20 მარტი, 1999. ქართული თარგმანი დაიბეჭდა გაზეთ „ახალ საქართველოში“, 29 აპრილი — 5 მაისი, 1999.

⁴ Народонаселение стран мира, М., 1984, с. 435.

ქართველებში შთამომავლობითი თავდაზნაურობა 70 ათასზე მეტ კაცს, ანუ მთელი ქართველი მოსახლეობის 5,29 %-ს უდრიდა და ეს მაჩვენებელი შეუდარებლად მაღალი იყო იმპერიაში მცხოვრებ სხვა ხალხების შესაბამის მაჩვენებელთან შედარებით. მაგალითად, რუსებში იგი 0,76, ხოლო საშუალოდ იმპერიაში 0,97 %-ს შეადგენდა.⁵

ამასთან, კავკასიაში მთელი თავდაზნაურული წოდების 41,5 % ქართველი თავდაზნაურობა იყო, რუსი — 16,8 %, ხოლო სომეხი თავდაზნაურობა მხოლოდ 5,4 %-ს უდრიდა. ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს მონაცემები მოაქვს სომეხი ვაიმეცნიერების იდეოლოგიურ წინაპარს, ქართველი ერის წინააღმდეგ გამოხტომებით ცნობილ ბ. იშხანიანს, 1902 წელს ბერლინში გერმანულ ენაზე გამოცემულ წიგნში „კავკასიის ხალხები“, რომლის რუსული თარგმანიც 1916 წელს პეტროგრადში დაისტამბა.

ასევე სრულ გაუგებრობაზეა აგებული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „გრუზია“ საქართველოსათვის, ვითომც სომხეთის ამ ჩრდილოეთი პროვინციისათვის, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე რუსებს დაურქმევიათ და იგი უკავშირდება სიტყვა „გრუზიკს“. ამ მეზღაპრებს სულ არ აინტერესებთ იმ უძველეს დროს სიტყვა „გრუზიკი“ რუსულ ენაში არსებობდა თუ არა. მე-19 ს-ში მოღვაწე ცნობილ რუს ლექსიკოგრაფს ვ. დალს „განმარტებით ლექსიკონში“ სიტყვა „გრუზიკი“ განმარტებული არ აქვს. ლექსიკონში განმარტებულია მხოლოდ სიტყვა «ГРУЗИТЬ» და მოცემულია მისი ვარიანტები.⁶ მარტოოდენ თანამედროვე რუსულ ლექსიკონებში გვხვდება სიტყვა «ГРУЗЧИК»-ის განმარტება.⁷

სომეხი ვაიმეცნიერები ასეთი ცილისმწამებლური პუბლიკაციებით, მოგონილი აბსურდული პრეტენზიებით ცდილობენ ჩვენთან მცხოვრებ სომეხ მოქალაქეებს მოუწამლონ ცნობიერება, დააყენონ ისინი აგრესიის გზაზე. მაგალითად, როდესაც ჯავახეთში მცხოვრებ სომეხებს წლების განმავლობაში ჩასჩინიან, რომ ეს ტერიტორია სომხურია და არა ქართული, რომ ჯავახეთის ხუროთმოძღვრება სომხური ხუროთმოძღვრების ნაწილია და სხვა ათასგვარ ნაბოდვარსაც შესთავაზებ, რომელსაც ხელს აწერს, ვთქვათ აკადემიკოსი, მეტად ძნელია შემდეგში ამ ადამიანების გადარწმუნება, მათი ჭეშმარიტებასთან ზიარება.

სომეხმა ურაპატრიოტებმა, რომლებიც ცდილობენ შეთხზული ან ყურმოკრული სისულელე მეცნიერულ ნააზრევად გაასაღონ, შესანიშნავად იციან, რომ „ცილისწამება ნახშირია — თუ არ დაგწავს, გაგსერის მაინც“. მათ მიერ მოყვანილი უსაფუძვლო ფაქტების გაბათილება სრულიად არ არის ძნელი, მაგრამ ისინი უკვე წარმოითქვა მილიონობით მკითხველის წინაშე

⁵ Общий свод по Империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения произведенной 28 января 1897 года. С. Петербург, 1905, с. LVI.

⁶ В. Даль. Тольковый словарь, М., 1956, т. I, с. 400.

⁷ С. И. Ожегов. «Словарь русского языка», М., 1983, с. 131.

და ახლა მათ ნაჯახითაც ვედარ ამოძირკვავ. ასე, რომ „პიესა დადგმულია, საპექტაკლი გათამაშებულია“. პუბლიკაციებმა უკვე შეასრულეს თავიანთი როლი ქართველი ხალხის საზიანოდ.

აქვე გვინდა ხაზგასმით აღვნიშნოთ, რომ როდესაც სომხების მიერ უსაფუძვლო პრეტენზიებზე ვსაუბრობთ, მხედველობაში გვაქვს არა სომეხი ხალხი, არამედ „სომეხთა გულნამცეცა მეცნიერები“, რომლებიც მას შემდეგ, რაც საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა, მაგრამ ამ გზაზე ბევრ წინააღმდეგობას წააწყდა, განსაკუთრებით გააქტიურდნენ. „დროა ნიღაბი ავხადოთ იმ ერთ გუნდს სომხებისას, რომელთა მეცნიერნი ასეთ ყოფას გვაწევენ ქართველებს, დიდსა და პატარას გამოუკლებლად“ (ილია ჭავჭავაძე).

2009 წელს ერევანში რუსულ ენაზე გამოიცა ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სომხეთის მეზობელი ქვეყნების ისტორიის კათედრის ასპირანტის, ვაე სარქისიანის 380-გვერდიანი წიგნი „ჯავახქი 1988-2008 წლებში“, რომელიც ასპირანტის მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილი სტატიების კრებულია და მთლიანად მიმართულია საქართველოს სუვერენიტეტის წინააღმდეგ. წიგნი გამოცემულია ანალიტიკურ ცენტრ „მიტკის“ მიერ, რომლის თავმჯდომარე გრანტ მელიქ-შახნაზარიანი შესავალში გვამცნობს: „ვ. სარქისიანის სტატიები ეხება სომხური რეგიონის სამცხე-ჯავახქ-წალკის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან პრობლემებს... უკანასკნელ ორ წელიწადში ვაე სარქისიანმა ყოველმხრივ შეისწავლა სამცხე-ჯავახქ-წალკის პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური პროცესები და სომეხი საზოგადოების ყურადღება მიაპყრო სიტუაციის მთელ სერიოზულობას და სიძნელეებს, რომლებიც შეიქმნა სამშობლოს ამ რეგიონში. ამჟამად ვაე სარქისიანი ერთადერთია, ვინც სერიოზულად სწავლობს საქართველოს შემადგენლობაში ამ სომხური რეგიონის თანამედროვე პრობლემებს... სამცხე-ჯავახქ-წალკა ყოველი სომხის და განსაკუთრებით სომხეთის სახელმწიფოებრიობის მხრიდან პოლიტიკურ ყურადღებას საჭიროებს. დღეს მიმდინარეობს ამ რეგიონის სომხებისაგან „გაწმენდის“ პროცესები, რაც სომხეთის რესპუბლიკას უშუალო საფრთხეს უქმნის. მხოლოდ ამ გამოწვევების სწორმა გაგებამ და გააზრებამ, მათმა სწორმა პოლიტიკურმა შეფასებამ შეიძლება გადაარჩინოს ჩვენი სამშობლო... გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ამ პრობლემის გადაწყვეტისკენაა მიმართული ვაე სარქისიანის მთელი მოღვაწეობა უკანასკნელ წლებში... ვ. სარქისიანი დარწმუნებულია, რომ ამ საკითხების ყოველმხრივმა შესწავლამ ამ რეგიონის სამშობლოს შემადგენლობაში მოქცევის შემთხვევაში შეიძლება მიგვიყვანოს სომხების, როგორც ერთიანი და სუვერენული ხალხის, განვითარებასა და აყვავებად“.

ამავე წიგნის წინასიტყვაობაში ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატი, იმავე „მიტკის“ ექსპერტი ედუარდ აბრამიანი გვმოძღვრავს: მრავალ შენაძენთან ერთად, რაც სომეხ ხალხს თავისი ისტორიის განმავლობაში ჰქონია, დიდია მისი დანაკარგებიც კულტურული ფასეულობების, მოსახლეობის,

სახელმწიფოებრიობისა და, ბოლოს, სამშობლოს სახით. წიგნი, რომელიც დევს მკითხველის წინაშე, წარმოადგენს იმ რეგიონის ოცწლიან (1988-2008 წწ.) ისტორიას, რომელიც სომხეთის ისტორიული სამშობლოს ნაწილია და სომეხი ხალხის ზემოჩამოთვლილ დანაკარგებში შედის. ამასთან დაკავშირებით ე. აბრამიანი საჭიროდ თვლის წარმოადგინოს რეგიონის პოლიტიკური ფორმულირება: ისტორიული სომხეთის (ჩრდილოეთი სომხეთი) ოლქები — სამცხე (ახალცხა, თანამედროვე ადიგენის, ახალციხის და ასპინძის რაიონები), ჯავახქი (ახალქალაქი, თანამედროვე ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონები) და წალკა (ტრეხქის ოლქი და ჯავახქის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი, თანამედროვე წალკის რაიონი) ერთიანდება ერთ პოლიტიკურ რეგიონად, რომელიც იღებს სახელწოდებას „ჯავახქ“ და ეს რეგიონი, მისი აზრით, არის სომხების ისტორიული სამშობლო.⁸

აქ საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ სამცხე-ჯავახეთი თავანკარა ქართული ტოპონიმებითაა მოფენილი. სომეხი ავტორები უმოწყალოდ ამახინჯებენ ამ ტოპონიმებს, რათა მათი ქართული წარმომავლობა არ გამოჩნდეს. მაგალითად, ჯავახეთს უწოდებენ ჯავახქ-ს, ახალციხეს — ახალცხა-ს და ა. შ., თანაც ზოგიერთ ტოპონიმს მიზანმიმართულად ისე ამახინჯებენ, რომ მათი სომხურად გააზრებაც მოახერხონ.

აბრამიანის აზრით, ამ რეგიონის ხანგრძლივად ფლობა როგორც ადრე თურქების, ისე ქართველების მიერ მხოლოდ დროებითი მოვლენაა. სწორედ ამიტომ, საქართველო და ყოველივე ქართული აქ მცხოვრები სომხებისათვის უცხო და მიუღებელია. ამ რეგიონში მცხოვრებ სომხებს შეუძლებელია ასწავლონ ქართული ენა, თუნდაც ქართულმა და საერთაშორისო ორგანიზაციებმა ამ საქმეში მილიონობით დოლარი ჩადონ, რადგან აქ სომხები თავიანთ „სამშობლოში“ არიან. ჯავახეთის სომხები უკანასკნელი 180 წელი არ გრძნობდნენ თავს საქართველოს შემადგენლობაში და მიიჩნევენ ამ სახელმწიფოს ისევე, როგორც აქამდე, 200 წელი მიიჩნევდნენ ოსმალეთის იმპერიას. აბრამიანის აზრით, ამ ტერიტორიებით „სუნთქავს“ დღეს სომხეთის რესპუბლიკა. სომხეთის ერი გრძელდება თავის ბუნებრივ საზღვრებში და ეს საზღვრები შეუძლებელია შეიცვალოს. „ამ სფეროში“ დიდი თუ პატარა პოლიტიკის ყოველი მიღწევა მეტად დროებითია.

ვაე სარქისიანის ყველა სტატია აღნიშნული სულისკვეთებითაა გაჟღენთილი. მისი „ნაზრევი“ მეტად საშიშია არა მარტო ქართული სახელმწიფოსთვის. იგი ქართულ მიწებს სომხურად აცხადებს და ქართველების სახით მტრის ხატის დახატვას ცდილობს, აგრესიას აღვივებს საკუთარ ერში, მაგრამ რა შეიძლება მოჰყვეს ამას, სრულებითაც არ აღელვებს. სარქისიანი დაუფარავად თესავს შუღლსა და მტრობას ორ მეზობელ, ისტორიულად მეგობარ ხალხს შორის, რომლებსაც დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ბევრი და მნიშვნელოვანი საქმე აქვთ გასაკეთებელი.

⁸ В. Саркисян, Джавахк в 1988-2008 гг., Ереван, 2009, გვ. 6.

ამასთან, ძირითად მცდარია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ უყურადღებოდ უნდა დაგტოვოთ ისეთი ტენდენციური ლიტერატურა, რომელიც, როგორც წესი, მდარე სამეცნიერო ღირებულებისაა და ამიტომ თითქოს არ ღირს მოპაექრის დონეზე დაშვება. ამ მხრივ საკვებით ვეთანხმებით ჟურნალ „არტანუჯის“ რედაქციას, რომელიც 1998 წელს მიუთითებდა: „წაყრუების პოლიტიკის ნეგატიური შედეგები უკვე ზედაპირზე ძვეს. სომხური საისტორიო მეცნიერება საექვო ღირებულების ნაშრომებით უზვად ამარაგებს, ერთი მხრივ, უცხოეთის სამეცნიერო წრეებს, ხოლო, მეორე მხრივ, საქართველოში მცხოვრებ სომხებს და ამ გზით მისთვის ხელსაყრელ აზრს ამკვიდრებს... სომეხ ისტორიკოსთა „არასერიოზული“ ნაშრომებით საკმაოდ სერიოზული პოლიტიკა ტარდება“.⁹

სხვისი მიწების მითვისების პრეტენზიები სომხებს სხვა ქვეყნების მიმართაც აქვთ. მათი ვაი-მეცნიერები იქექებიან ისტორიის ანალებში და სხვა ქვეყნებში ეძებენ სომხეთის არარსებულ ტერიტორიებს. ამისთვის არ ერიდებიან არც მოსყიდვას, არც უკადრისი გზით სხვისი ქონების ხელში ჩაგდებას, არც აშკარად სხვისი ხუროთმოძღვრების ძეგლების მითვისების მცდელობას და არც ისტორიული ფაქტების კურიოზებამდე მისულ დამახინჯებას. ამ მხრივ ნიშანდობლივია დიდი რუსი მწერლისა და სახელმწიფო მოღვაწის ალექსანდრე გრიბოედოვის მიერ 1820-იან წლებში რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ პირველისადმი გაგზავნილი წერილი, რომელშიც ნათქვამია: „თქვენო აღმატებულება, არავითარ შემთხვევაში არ მისცეთ სომხებს ცენტრალური რუსეთის მიწებზე დასახელების უფლება. ეს ისეთი ერია, რომელიც რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ მიითვისებს და მთელ მსოფლიოს განუცხადებს, რომ ეს მათი უძველესი მიწაა“.¹⁰ იქნებ ამის შედეგითაა, რომ რუსეთის ბევრ რაიონში, სადაც სომხები რაოდენობრივად რუსების შემდეგ მეორე ადგილზე არიან, მაგალითად, კრასნოდარის მხარეში, როგორც მოსკოვის პოლიტიკური და სამხედრო ანალიზის ისტინტუტის განყოფილების გამგე ს. მარკედონოვი აღნიშნავს, რამდენჯერმე მოხდა თავდასხმა სომხებზე, მოთხოვნით მათი გასახლების შესახებ.

საგულისხმოა, რომ 1985 წელს, როდესაც ათენში პარტია „დამნაცუ-ტიუნის“ 23-ე ყრილობა შედგა და სომხეთის საზღვრების გაფართოების საკითხი დააყენეს, ხმების მცირედი უპირატესობით ხმა მისცეს ყარაბაღის და არა სამცხე-ჯავახეთის დაპყრობას. ამიტომაც ახლა უკვე ჯავახეთში შექმნილი პარტიის — „ვირქისა“ და ადგილობრივი „დამნაცუტიუნის“ წარმომადგენლების აზრით, „ჯავახქი საქართველოს შემადგენლობაში დროებით იმყოფება და ადრე თუ გვიან სომხეთს შეუერთდება“, რაც იმას ნიშნავს, რომ, ფაქტობრივად, სომხეთი შეიძლება სერიოზულად აღმოჩნდეს ახალი ომის საზღვარზე!

⁹ ჟურ. „არტანუჯი“, 1998, №7, გვ. 4.

¹⁰ Армянский терор. Баку, 2005, с. 164.

მოვლენების ასეთი მსვლელობა იმ გარემოებაშიც განაპირობა, რომ მთიანი ყარაბაღი იყო ავტონომიური ოლქი, ხოლო სამცხე-ჯავახეთი უპირატესად სომხებით დასახლებული საქართველოს ტერიტორიაა. საინფორმაციო წყარო „ტრენდ“-ის თანახმად, „სომხების წარმოდგენაში, ავტონომია — ეს არის სომხებით დასახლებული სხვა ქვეყნების რეგიონების „ამპუტაციის“ სწორი და წარმატებული დასაწყისი. უნდა ვაღიაროთ, რომ საქართველოსთვის არსებობს ქვეყნის სამხრეთში წარმოქმნილი პრობლემების დიდი რისკი. ამისთვის იბრძოლებს არა მხოლოდ სომხური დიასპორა, არამედ ზოგიერთი გარე მოთამაშეც, რომლისთვისაც ხელსაყრელია სიტუაციის დესტაბილიზაცია ქვეყანაში“.¹¹

ახლა იმის შესახებაც უნდა ითქვას, რომ სომხებმა მართლაც განახორციელეს გენოციდი საქართველოში, განსაკუთრებით ჯავახეთში, ქართველების ისტორიულ სამშობლოში, როგორც დემოგრაფიულ, ისე კულტურულ სფეროებში. ძალიან ზოგადად თუ ვიტყვით, ამ ორასი წლის განმავლობაში ისინი მოსყიდვით და სხვა მაქინაციებით მასობრივად ესახლებოდნენ საქართველოს საუკეთესო ადგილებში (ჯავახეთის გარდა, თბილისში, აფხაზეთსა და აჭარაში), ვაჭრობითა და მოტყუებით ხელში იგდებდნენ ქართველების სიმდიდრეს, იძენდნენ დიდი რაოდენობით ქართულ მიწებს, ამ მიწებზე მცხოვრებ ქართველებს აღებინებდნენ სომხურ გრიგორიანულ სარწმუნოებას და ასომხებდნენ და სხვ. სწორედ ამ გზით დასახლდნენ სომხები აფხაზეთში, სადაც მათი რაოდენობა 1886-1979 წლებში გაიზარდა 1037-დან 73 ათას კაცამდე, ანუ 70-ჯერ, ხოლო ქართველებისა — 34806 კაციდან 213 ათას კაცამდე, ანუ 6,1-ჯერ. სწორედ სომხების აფხაზეთში დამკვიდრებისა და ქართველების იქიდან გამოდევნის მიზნით, ბაგრამიანის სომხურმა ბატალიონმა 1990-იანი წლების დასაწყისში, კონფლიქტის დროს აფხაზეთში ქართველების სისხლის ღვარი დააყენა და ამისთვის ბოღშიც კი არც ერთ სომეხს არ მოუხდია. პირიქით, ზემოხსენებული ვაე სარქისიანი გახარებული აცხადებს: ამჟამად აფხაზეთში, როგორც ცნობილია, სომხების დიდი რიცხვი ცხოვრობს, რომლებიც რაოდენობით აფხაზებსაც არ ჩამოუვარდებიანო.¹²

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რასაც ისტორიის თვალი სწვდება, სომხებს ჯავახეთში, თითო-ოროლა კაცის გარდა, არასოდეს უცხოვრიათ, მით უმეტეს, კომპაქტურად. ამას ადასტურებს თანამედროვე პირუთვნელი სომეხი მეცნიერების გამოკვლევებიც. მაგალითად, როგორც ამერიკელი მეცნიერი, წარმოშობით სომეხი ა. ქოჩიქიანი აღნიშნავს: „რუსეთ-თურქეთის 1828-1829 წლების ომამდე გადასახლებულ სომეხთა უმრავლესობა საქართველოს დედაქალაქ თბილისში ცხოვრობდა. როდესაც ქვეყნის სამხრეთი რაიონები რუსეთს შეუერთდა, ბევრი სომეხი ოსმალეთის იმპერიიდან ემი-

¹¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 25 ივნისი, 2011.

¹² ვ. სარქისიანი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 276.

გრაიაში წავიდა, დასახლდნენ მესხეთსა და ჯავახეთში, სადაც თანადანობით შეადგინეს მოსახლეობის უმრავლესობა. ამჟამად ამ ტერიტორიების მცხოვრებთა ძირითადი ნაწილი იმ სომხების შთამომავლები არიან, რომლებმაც დატოვეს ერზერუმი 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ“. მეტად საყურადღებოა ა. ქოჩიკიანის შემდეგი განცხადებაც: „ერევანმა არ უნდა გააღვივოს ნაციონალისტური განწყობილება საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ სფეროებში, უნდა დაეხმაროს ჯავახეთს, მაგრამ ამავე დროს უნდა დაიცვას საქართველოს სუვერენიტეტი“¹³

ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს ვ. სარქისიანის ყალბი განცხადება იმის შესახებ, თითქოს ქართველები სომხებს საქართველოდან და, მათ შორის, ჯავახეთიდან აძევებდნენ. საპირისპირო კი ნამდვილად ხდება. ამ ბოლო წლების განმავლობაში სომხებმა ისე შეავიწროვეს ქართველები, რომ ისინი იძულებული გახდნენ გამოქცეულიყვნენ თავიანთი ძირძველი მიწიდან, რომლის დასაცავად მათ წინაპრებს უამრავი სისხლი დაუღვრიათ.

რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით, 1886 წელს შედგა ამიერკავკასიის მოსახლეობის საოჯახო სიები. ამ აღწერის მიხედვით, ჯავახეთში ცხოვრობდა 59496 კაცი, მათ შორის 9771 ქართველი (16,4 პროცენტი) და 42301 სომეხი (71 პროცენტი). სომხებს ქართველები რომ არ შეევიწროებინათ, მაშინ ქართველების რაოდენობა იმავე ტემპით გაიზრდებოდა, როგორითაც სომხებისა. 1989 წელს კი ჯავახეთში ცხოვრობდა 97056 სომეხი და 3459 ქართველი. ამრიგად, სომხების რაოდენობა ჯავახეთში 1886-1989 წლებში 2,3-ჯერ გაიზარდა (97056:42301). ასეთივე ზრდის პირობებში 1989 წელს ჯავახეთში უნდა ეცხოვრა სულ მცირე 22473 ქართველს 3459-ის ქართველის ნაცვლად.

გაუანალიზოთ კონკრეტული დემოგრაფიული მონაცემები: 1989 წელს რუსეთში მუდმივად ცხოვრობდა 532 ათასი სომეხი, ხოლო 2002 წელს — 1130 ათასი. ამრიგად, აღნიშნულ პერიოდში რუსეთში მუდმივად მცხოვრები სომხების რაოდენობა 598 ათასი კაცით გაიზარდა. ძირითადად ეს ზრდა მოხდა სხვადასხვა რესპუბლიკიდან (მათ შორის, საქართველოდან) სომხების მუდმივ საცხოვრებლად რუსეთში გადასვლის შედეგად. ამასვე ამტკიცებს საერთაშორისო მიგრაციის მონაცემები. კერძოდ, საქართველოდან 2006-2008 წლებში რუსეთში შევიდა 26207 კაცი, ხოლო სომხეთიდან, რომლის მოსახლეობა 1,4-ჯერ ნაკლებია საქართველოს მოსახლეობაზე, რუსეთში იმავე სამ წელიწადში შევიდა 78916 კაცი, ანუ საქართველოსთან შედარებით 52709 კაცით მეტი, რომლებიც, როგორც ვნახეთ, ძირითადად იქვე რჩებიან საცხოვრებლად. მაშ, რა გამოდის, სომხები სომხეთიდან სომხებს აძევებენ?

ვ. სარქისიანი სამცხე-ჯავახეთში მოსწავლეთა და, უწინარესად,

¹³ А. Кочикян. Прошлое и настоящее грузино-армянских отношении. Жур. «Центральная Азия и Кавказ». №6 (30), 2003, с. 150.

პირველკლასელთა რიცხვის შემცირებასაც ამ კუთხიდან სომხთა გაძევებას უკავშირებს. იგი აღნიშნავს: სტატისტიკური მონაცემების თანახმად, პირველკლასელთა რიცხვი ახალქალაქის რაიონში თანდათანობით მცირდება. კერძოდ, თუ 1994 წელს ამ რაიონში 1880 პირველკლასელი იყო, უკვე 2004 წელს მათი რაოდენობა 943-ს უდრიდა, ანუ 10 წელიწადში პირველკლასელთა რაოდენობა 900 კაცით და მეტად შემცირდაო.¹⁴ ასეთი ვითარებაა მთელ საქართველოში და არამარტო ახალქალაქში. კერძოდ, თუ 1980-1989 წლებში, ათ წელიწადში საქართველოში 935776 ბავშვი დაიბადა, 1995-2004 წლებში, ისევ ათ წელიწადში, დაიბადა 504302 ბავშვი, ანუ 431474-ით ნაკლები. ასეთ პირობებში მოსწავლეთა რაოდენობა ქვეყანაში მნიშვნელოვნად შემცირდა და ზოგიერთი სკოლა დაიხურა კიდევც. რა გასაკვირია, რომ ახალქალაქის რაიონშიც მოსწავლეთა რაოდენობა შემცირებულიყო?

ახლა მთავარ სათქმელსაც უნდა შევეხოთ. საქართველოში სომხებს ოდითგანვე ცხოვრების საუკეთესო პირობები ჰქონდათ შექმნილი, რაც თვით სომხეთის მთავრობის წევრებსა და კულტურის მოღვაწეებს არაერთხელ აღუნიშნავთ. ახლაც **საქართველოში მცხოვრები სომხები სწავლობენ მშობლიურ ენაზე სომხურ სკოლებში, ბიუჯეტიდან გამოიყოფა საკმაოდ დიდი სახსრები 170-ზე მეტი სომხური სკოლის დასაფინანსებლად, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ფინანსდება აგრეთვე სომხური თეატრი, გაზეთი და ა. შ. მსოფლიოში ვერ ნახავთ მსგავს პრეცედენტს.** როგორც წესი, სახელმწიფო აფინანსებს მხოლოდ იმ სკოლებს, თეატრებს, გაზეთებს (ისიც იშვიათ შემთხვევაში), რომლებიც სახელმწიფო ენაზე ფუნქციონირებს. ასე რომ, თუკი საქართველოში მცხოვრებ სომხებს სურთ მათმა შვილებმა სომხურ ენაზე ისწავლონ, თუ მათ სურთ იარონ სომხურ თეატრში, იკითხონ სომხური გაზეთები, ნახონ სომხური გადაცემები ტელევიზიით, წესით მათ თვითონ უნდა შეაგროვონ ფული და საკუთარი ხარჯებით გახსნან სომხური სკოლები, დააარსონ სომხური თეატრი, სომხური გაზეთი, სომხური გადაცემები ტელევიზიასა და რადიოში და ა. შ., ისე, როგორც ამას ადგილი აქვს მსოფლიოს ყველაზე დემოკრატიულ ქვეყანაში — ამერიკის შეერთებულ შტატებში, სადაც სომხური დიასპორა ამ ხარჯს თავად აფინანსებს. სომხები კი თავიანთ ქვეყანაში მრავალათასიან მიტინგებს აწყობდნენ ყველა უცხოური სკოლის, მათ შორის, რუსული სკოლის გახსნის საწინააღმდეგოდ. ამავე დროს **სომხეთი ერთადერთი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკაა, სადაც უცხოენოვანი სკოლების გახსნა იკრძალება, რადგან სომხები ამას საკუთარი ენის შეურაცხყოფად და უპატივცემულობად აღიქვამენ.**¹⁵ ამ დროს, როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოში, კერძოდ, მთელ ჯავახეთში და იმ რეგიონებში, სადაც სომხები კომპაქტურად ცხოვრობენ, ყველგან გახსნილია სომხური სკოლები სახელმწიფოს ხარჯზე. საკითხი რომ მთლიანად

¹⁴ ვ. სარქისიანი. დასხ. ნაშრომი, გვ. 280.

¹⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 18 აგვისტო, 2011.

ნათელი გახდეს, ერთიც უნდა აღვნიშნოთ. როდესაც სომხებს საკუთარი პარლამენტის მიერ ენასთან დაკავშირებით კანონპროექტში შეტანილი ცვლილებები არ მოეწონათ, მთელ ერევანში საპროტესტო მიტინგები გაიმართა, ქუჩებში ათასობით ლოზუნგი გაიკრა: „შეინარჩუნე შენი გენი და შენი ენა“. ამ დროს სომეხი ვაიმეცნიერების აზრით, საჭიროა სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში მეორე სახელმწიფო ენად სომხური გამოცხადდეს. კომენტარები, მართლაც, ზედმეტია, თუმცა ამ შემთხვევაში ღირს აკაკი წერეთელი გაეხსენოთ: „სადაც კი სომეხს არშინი შეუტანია, ყველა „ჰაიასტანი“ ჰგონია“.

მითური „დიდი სომხეთის“ აღდგენის საფუძვლის მომზადებისათვის სომხობა არაფერს ერიდება — ქმნიან ათასგვარ სიყალბეს იმის შესახებ, რომ კაცობრიობის კულტურული მემკვიდრეობა დიდადაა დაზარალებული სომხებისაგან. ისინი მეცნიერულ ყალბობაში არაერთხელ ამხილეს საქვეყნოდ ცნობილმა მეცნიერებმა. მაგალითად, სომეხმა ცრუმეცნიერებმა უცხოურ ჟურნალებში ინგლისურ ენაზე დაბეჭდეს სტატიები ჩვენს წელთაღრიცხვამდე XIX ს-ის სომხური (ჰაიასური) მონეტების შესახებ, რომლებიც ცნობილი რუსი მეცნიერების აზრით, სინამდვილეში XII-XIII სს-ებს განეკუთვნება და გამოშვებულია აზერბაიჯანელი ათაბაგების მიერ. ანალოგიური ყალბი მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული სომხური იეროგლიფური დამწერლობის თაობაზე. მეწამორის ქვაზე არსებულ არაბულ წარწერებს, რომლებიც ჩვენი ერის XIX ს-ს მიეკუთვნება, 40 საუკუნით აძველებენ და ასაღებენ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე XIX-XVII სს-ის ჰაიასურ იეროგლიფურ დამწერლობად, რომლისგანაც წარმოიშვა თურმე მსოფლიოს ყველა ანბანი.

მსოფლიოში აღიარებულმა მეცნიერებმა, მათ შორის, ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა აკადემიკოსმა ბ. პიოტროვსკიმ საკადრისი პასუხი გასცა „დიდი სომხეთის“ აღდგენის იდეით დაავადებულ სომხებს, რათა „შეეჩერებინა უწიგნური „თეორიების“ ნაკადი“.¹⁶

მრავალ ასეთ კურიოზულ მოსაზრებას გამოთქვამენ სომეხი „მეცნიერები“ და თითქოს არც ღირს მათზე ყურადღების გამახვილება, მაგრამ კიდევ ერთი მოსაზრების შესახებ მაინც უნდა შევჩერდეთ, რომელიც გვიჩვენებს, თუ სადამდე შეიძლება მიგვიყვანოს განდიდების მანია.

ზოგიერთი სომეხი მეცნიერი სომხურ ხუროთმოძღვრებას მიიჩნევს განსაკუთრებულ ფენომენად, რომელმაც დიდი და გადამწყვეტი როლი ითამაშა რომაული რელიგიური ხელოვნების ჩასახვაში, გოთიკის წარმოშობაში. მათი აზრით, იტალიის, საფრანგეთის, გერმანიისა და ევროპის სხვა ქვეყნების ქალაქებს აშკარად ეტყობა სომხური ხუროთმოძღვრების გავლენა. მეტად აბსურდულად ჟღერს იმის მტკიცება სომხების მხრიდან, თითქოს ლეონარდო და ვინჩის მოგზაურობას სომხეთში დასავლეთისა და, განსაკუთრებით, იტალიელი ისტორიკოსები მხოლოდ იმის გამო უარყოფენ, რომ არ სურთ

¹⁶ Б. Пиотровский. Письмо в редакцию. «Историко-Филологический Журнал». Ереван, 1971, №3, с. 202-203.

ადიარონ სომხური ხუროთმოძღვრების გავლენა ლეონარდო და ვინჩე.¹⁷

ზემოთ აღნიშნულის შემდეგ გასაკვირი არ არის სომეხი მეცნიერების ჯიუტი მცდელობა, დაამკვიდრონ აზრი, საქართველოში 650-ზე მეტი სომხური ეკლესიის არსებობის შესახებ. მათი აზრით, **ქართული ხუროთმოძღვრების შედევრები — მცხეთის ჯვარი, ოშკი, ხახული, იშხანი, შატბერდი და მრავალი სხვა უკვდავი ძეგლი სომხურია**, თუმცა ეს ძეგლები თავისი არქიტექტურით, მთელი თავისი მორთულობით, ეს იქნება სკულპტურული რელიეფი, ორნამენტი თუ კედლის მხატვრობა, ქართული კულტურის ორგანული ნაწილია, ქართული ხუროთმოძღვრებაა, რომ არაფერი ვთქვათ ქართულ ასომთავრულ წარწერებზე, რომლებიც ამ ნაგებობების კედლებზე მრავლად გვხვდება.

ახლახან საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას ოფიციალური ვიზიტით ეწვია ყოველთა სომეხთა კათოლიკოსი გარეგინ II. სომეხები იმედოვნებდნენ, რომ გარეგინ II მიაღწევდა შეთანხმებას სომხური ეპარქიის იურიდიული სტატუსის მიღებასა და მისთვის ექვსი ეკლესიის დაბრუნების შესახებ, რომლებსაც სომეხთის მხარე თავისას უწოდებს, ქართულ მხარეს კი ისინი სადავოდ მიაჩნია. ამ საკითხთან დაკავშირებით, გარეგინ მეორესთან შეხვედრისას კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ განაცხადა: „რა სტატუსიც ექნება საქართველოს ეკლესიას სომხეთში, იგივე სტატუსი ექნება სომხეთის ეკლესიას საქართველოში. რაც შეეხება ტაძრების საკითხს: ის მოთხოვნები, რომელიც არსებობს ქართველების მხრიდან სომხეთისადმი და, თავის მხრივ, სომხეთის პრეტენზიები საქართველოს მიმართ, სამეცნიერო დონეზე უნდა განვიხილოთ ტაძრების საკითხი მეცნიერებმა საგულდაგულოდ უნდა შეისწავლონ... ორივე მხარეს აქვს საბუთები იმისა, რომ სომხური ეკლესიები არსებობდა საქართველოში, ისევე როგორც ქართული ეკლესიები არსებობდა სომხეთში. ჩვენ მოვიწვევთ სამეცნიერო კომისიას, რომელიც ორივე მხარის პოზიციებს განიხილავს... არ შეიძლება ურთიერთობებსა და პრობლემებზე ცალმხრივად საუბარი. ურთიერთობა ორმხრივი უნდა იყოს. როცა ვსაუბრობთ ამა თუ იმ ეკლესიის დაბრუნებაზე, კარგად უნდა დადგინდეს, თუ ვის ეკუთვნოდა იგი წარსულში. ჩვენ აუცილებლად უნდა ვთქვათ, რომ პრობლემები სომხეთის მხარესაც აქვს და საქართველოსაც; ქართველებსაც გვაქვს ჩვენი მოთხოვნები. იმედი მაქვს, რომ თქვენი უწმინდესობა ხელს შეგვიწყობს ჩვენი ეკლესიებისა და მონასტრების დაბრუნებაში.

ჩვენს ურთიერთობაში, რომელიც სამაგალითო უნდა იყოს, არ შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ ცალმხრივი მოძრაობა; ინტერესები ორმხრივად უნდა იყოს გათვალისწინებული“.¹⁸

მართლაც, ინტერესები, ორმხრივად უნდა იქნას გათვალისწინებული. უამრავი წყარო და დოკუმენტი არსებობს, როგორც სომხურ, ისე ქართულ ენებზე, რომლებიც ამტკიცებენ დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე ქა-

¹⁷ К. Зарьян, Леонардо да Винчи и Армения, Жур. «Литературная Армения», 1971, №6, с. 60.

¹⁸ „საპატრიარქოს უწყებანი“, 16-22 ივნისი, 2001, გვ. 5.

რთველების ცხოვრებას და ქართული ძეგლების არსებობას. სომხურ ეკლესიებში მოიპოვება ქართული წარწერები და ფრესკები, ჩანს ქართული ეპიტაფიები. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა აკადემიკოს ნიკო მარის ნაშრომზე დაყრდნობით ისტორიკოს დ. ბერძენიშვილის მსჯელობა: „ნუთუ... ნაკლებად მეტყველია ქართული წარწერები სომხეთის ტერიტორიაზე, ან უფრო მცირე საბუთია ან-ისში ქართული მოსახლეობის არსებობის წარმოსაჩენად საქართველოს კათოლიკოსის მოწოდება მრევლისადმი, რომელიც ანისის მართლმადიდებლური ეკლესიის ქართულ წარწერაშია შემორჩენილი: „მკუიდრო ამის ქალაქისანო ქართველნო!.. ესე მე ეტიფანეს კათალიკოზსა ჩემითა ხელითა დამიწერია, ოდეს ანის ეკლესიანი ვაკურთხენ“.¹⁹ მეტად საგულისხმოა, რომ კათოლიკოსი ანისში მცხოვრებ ქართველებს მკვიდრებს უწოდებს და ამასთან რამდენიმე ეკლესიაც უკურთხება — „ანის ეკლესიანი ვაკურთხენო“.

სომხებისათვის ეკლესიების გადაცემის საკითხს, სამწუხაროდ, მეტად ზერეულედ შეხედა პროფ. ზურაბ კიკნაძემ, რის შესახებაც აუცილებლად საჭიროა აღინიშნოს, რადგან ასეთი მოსაზრება დიდ საფრთხესთან არის დაკავშირებული. ამ საკითხზე მისი ინტერვიუ დაიბეჭდა გაზეთში „კვირის პალიტრა“ (27 ივნისი, 2011).

ბ-ი ზურაბ კიკნაძე გვმოდერავს: „რაც უფრო მეტს გაცემ, მეტს მიიღებ“, „რასაცა გაცემ — შენია“, ამ სიტყვებით არ ვამაყობთ? ჩვენ ზომ გვინდა, რომ სხვა ქვეყანაში ჩვენი ძეგლები დაცული იყოს და ჩვენვე გვეკუთვნოდეს? თუ ამას წინათ ინგლისში ეკლესიის შენობაც კი შევიძინეთ, მზად ვართ იმისათვის, რომ სომხებს თუნდაც გამოუასყიდინოთ რომელიმე მათი კუთვნილი შენობა?“ ბ-ნი ზურაბი ისე წერს, თითქოს საქართველოს ეკლესიები მემკვიდრეობით ერგო. გასაგებად იყო გაცხადებული, რომ უნდა დადგინდეს, რომელია ნამდვილად სომხური ეკლესია საქართველოში, და რომელია ქართული ეკლესია სომხეთში და პრობლემა ამის შემდეგ უნდა მოგვარდეს.

ბ-ი ზურაბი თანაგრძნობით აცხადებს, რომელიმე ეკლესია მაინც გამოუასყიდინოთ სომხებს და რაც მეტს გავცემთ, მით მეტს მივიღებთო. რასაც ჩვენ მივიღებთ, ის მერე დავითვალოთ, ზოლო დიდი რუსთაველის აფორიზმის „რასაცა გაცემ — შენია“ მოხსენიება ამ კონტექსტში უხერხულია, ეს სიბრძნე სხვა მოვლენისა და ვითარებისათვისაა განკუთვნილი და არა ჩვენი ეროვნული სიმდიდრის გასანიაველად. რუსთაველს შემდეგიც აქვს ნათქვამი: „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამაღ კარგი“ და მის საპირისპიროდ ამბობს: „მოშაირე არა ჰქვიან, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად“. ორთავე ამ აფორიზმში დიდი სიბრძნეა ჩადებული, მაგრამ მათი მოშველიების დროს უნდა განვსაზღვროთ, თითოეული რა ვითარებაში და როდის უნდა გამოვიყენოთ. ბ-ნი ზურაბის ნებაზე რომ იყოს, მაშინ უნდა გავცეთ აფხაზეთი ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლებით, ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ოლქი ასევე ქართული ძეგლებით, გავცეთ სამცხე-ჯავახეთი, რომელსაც

¹⁹ დ. ბერძენიშვილი, ჟურ. „არტანუჯი“, №7, 1998, გვ. 27.

სომხები თავიანთ ისტორიულ სამშობლოდ და სომხეთის რესპუბლიკის განუყოფელ ნაწილად თვლიან, გავცეთ ქვემო ქართლი, გავცეთ აჭარა, რომელზეც თურქეთს უჭირავს თვალი და შემდეგ, რაც დაგვრჩება გასაცემი და სამაგიეროდ რასაც მეტს მივიღებთ, იმასაც ვნახავთ.

სომხებისთვის ეკლესიების გადაცემის სურვილის გამო არ შეიძლება ვთქვათ, ახლახან ჩვენც ზომ შევიძინეთ ინგლისში ეკლესიის შენობაო. სომხებს, რომ ასე ჰაიპარად გადავცეთ ეკლესიები მათი კუთვნილების საკითხის გარკვევის გარეშე, ეს დიდი საფრთხის შემცველია. ინგლისში კი არათუ ეკლესიის შეძენა, არამედ იქ საქართველოს მთელი მოსახლეობის გადასახლებაც კი, ინგლისისთვის არაუიფარებელი საფრთხეს არ წარმოადგენს.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისა და სრულიად სომეხთა კათოლიკოსის შებვედრაზე სომხეთის მხრიდან დაყენებულ მოთხოვნებზე დამაჯერებელი პასუხი იქნა გაცემული, ოღონდ ესაა, კარგ მთქმელს კარგი გამგონეც უნდა.

გვინდა კიდევ ერთხელ ხაზგასმით განვაცხადოთ, რომ ვაე სარქისიანის 380-გვერდიანი წიგნი მთლიანად სიყალბეზეა აგებული და, ამდენად, შეუძლებელია ერთ სტატიასში ყველა მის პათოლოგიურ აზრზე პასუხის გაცემა, მაგრამ, რაც ითქვა, ვფიქრობთ, ნათლად წარმოაჩენს როგორც ვ. სარქისიანის, ისე მისი წიგნის რეცენზენტების, შესავლისა და წინასიტყვაობის ავტორების ნამდვილ სახეს, მათს მზაკვრულ ჩანაფიქრს. გვჯერა, რომ მათი „ნააზრები“ დაპირისპირების საზრდოს ვერ პოვებს ჩვენს ხალხებში და ჩვენი საუკუნოვანი მეგობრობა, ერთმანეთის თანადგომა ჭირსა და ლხინში, ქართველთა და სომეხთა მტკიცე თანაარსებობის საფუძველი იქნება მომავალშიც.

ვ. სარქისიანის მსგავსი მოსაზრებების ტირაჟირებით თავს არ გვაწყენენ სხვა სომეხი ვაიმეცნიერებიც. სულ ახლახანს „Forum msk.ru“-ზე გამოქვეყნდა აფხაზეთის აღიარების საკითხებზე უცნობი ავტორის სტატია, რომელიც წვიმის წვეთით კვავს როგორც ვ. სარქისიანის, ასევე ახლახანს ვინმე გ. აღანიანის გამოქვეყნებულ სტატიებს და ამდენად ჩანს, რომ უცნობი ავტორის სტატიაც რომელიმე სომეხი ურაპატრიოტის ნაჯახიერებია. კიდევ ერთხელ უნდა აღვნიშნოთ, რომ, სამწუხაროდ, ასეთი სტატიები იბეჭდება უცხოეთში ინგლისურ, რუსულ და სხვა ენებზე, ჩვენ კი მხოლოდ ქართულად პასუხის გაცემით ვიფარგლებით და ჩვენს წვენში ვიხარშებით. ამის შედეგად მსოფლიოს საზოგადოება სრულიად მოკლებულია რეალური ვითარების შესახებ ცოდნის მიღებას და წლიდან წლამდე ვაგებთ ინფორმაციულ ომს. საკითხი სახელმწიფოებრივ დონეზე უნდა წყდებოდეს, როგორც ეს ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში ხდება.

უცნობი ავტორის აზრით, თუ საქართველო აფხაზეთს აღიარებს, ამას აუცილებლად მოყვება აფხაზეთის მსოფლიო აღიარება და დასავლეთი შეეცდება, არ დაუშვას ასეთი სცენარი, რათა არ მისცეს მოსკოვს კიდევ ერთხელ წარმოაჩინოს თავისი წარმატებები „ფეხზე წამოდგომის“ პრო-

ცესში. საკითხის ნათელსაყოფად აქ საჭიროა ითქვას იმ პრაგმატული მიზნების შესახებ, რომლებიც აშშ-სა და დასავლეთის ქვეყნებს „ამეგობრებს“ საქართველოსთან და საერთოდ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებთან. თუ ძალიან მოკლედ და მთავარ სათქმელს ვიტყვით, ეს არის კასპიის ზღვის ფსკერის სიმიდრის დაუფლების პრობლემა. აშშ-ის ენერგეტიკის სამინისტროს შეფასებით, კასპიის ზღვის რეგიონში განლაგებულია მსოფლიოში გადაუშუშავებელი ნახშირწყალბადების უმსხვილესი მარაგი. მათ შორის, გამოძიებული მარაგი შეადგენს 17-დან 33 მილიარდ ბარელ ნავთობს და დაახლოებით 232 ტრილიონ კუბურ ფუტ ბუნებრივ გაზს. პოტენციურმა მარაგმა შეიძლება შეადგინოს დაახლოებით 200 მილიარდი ბარელი ნავთობი და 350 ტრილიონამდე კუბური ფუტი ბუნებრივი გაზი.

ასეთ სიმიდრეს ადრე თითქმის მთლიანად რუსეთი განაგებდა, ახლა იგი იძულებულია მსოფლიოსა და რეგიონულ სახელმწიფოებთანაც დააბალანსოს თავისი ინტერესები. ამისათვის მას, უპირველეს ყოვლისა, სჭირდება სამხრეთ კავკასიის რეგიონში თავისი ზეგავლენის აღდგენა, რათა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებმა აუცილებლად გაუწიონ ანგარიში მის ინტერესებს და ამით გარკვეული პრიორიტეტი მოიპოვოს რეგიონში მსოფლიოს წამყვან სახელმწიფოთა ინტერესთა დაბალანსების სფეროში. დღეს მსოფლიო არ არის ისე მოწყობილი, რომ მცირერიცხოვან ქვეყნებს შეეძლოთ თუნდაც მეტად სამართლიანი ეროვნული ინტერესების სრული დაცვა და განვითარება. ამიტომ საქართველომ ყოველი ღონე უნდა იხმაროს და ეცადოს, არა ცალმხრივად დააბალანსოს ეროვნული ინტერესები. ეს მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან XXI ს-ში თუ კავკასიის რეგიონი იქნება ნავთობისა და გაზის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმწოდებელი მსოფლიო ბაზარზე, ხოლო ენერგორესურსების ფაქტორი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს აშშ-ისა და რუსეთის ურთიერთობას რეგიონში, რომელიც ზოგჯერ იღებს ღია დაპირისპირების სახეს, საქართველოს ინტერესები არ უნდა დაიჩრდილოს. უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ მხრივ ბევრი რამ ჩვენზეა დამოკიდებული. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ წლების განმავლობაში დასავლეთის ქვეყნების მიერ ჩვენი ტერიტორიული საზღვრებისა და რუსეთის ოკუპანტად სიტყვიერი აღიარება საქმეს კი არ შველის, არამედ მხოლოდ „სტატუს-კვოს“ შენარჩუნებას ემსახურება.

ჩატარებული სოციოლოგიური გამოკვლევები აზერბაიჯანსა და თვით სომხეთშიც ცხადად გვიჩვენებს, რომ სომხეთს უადრესად ცუდი ურთიერთობა აქვს მეზობლებთან, რაც „დიდი სომხეთის“ „დიდ შემოქმედთა“ დამსახურებაა. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ „ხსოვნის მქონე შთამომავლობას“ არაფერი ავიწყდება, მაშინ სომხეთს მტრულ გარემოში მოუწევს ცხოვრება. ეს კი მეტად ძაბავს ურთიერთობებს სამხრეთ კავკასიაში, საგრძნობლად აფერხებს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ეკონომიკის განვითარებას და ამაზე სერიოზული დაფიქრება მართებთ „დიდი სომხეთის“ აღდგენის პათოლოგიური აზრებით შეპყრობილ სომეხ მეცნიერებს.

„Forum msk.ru“-ზე გამოქვეყნებული სტატიის ავტორის მსჯელობა ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ სრულ გაუგებრობაზეა აგებული, ოღონდ გამიზნულ გაუგებრობაზე. იგი აღნიშნავს: „საქართველო ეს განსაკუთრებული შემთხვევაა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში შთანთქავდა ხალხებს, მათგან აღნობდა იმ პოლიტიკურ ერს, რომელსაც დღეს წარმოადგენს ქართველები. დიდი ხანია შეწყვიტეს ცალკეულ ეთნოსებად დაყოფა ზევსურებმა, გურულებმა, თუშებმა, იმერლებმა, მაგრამ ერთგვარად კვლავ შეინარჩუნეს თავიანთი იდენტურობა მეგრელებმა, აჭარლებმა, სვანებმა... ქართველი ხალხი ახდენს ასიმილირებას საკმაოდ იოლად, საქართველოს ტერიტორიაზე არიან ასევე სომხები, აზერბაიჯანელები... ოსები, აფხაზები, რომლებსაც როგორც მინიმუმი, დაჟინებით არ უნდათ ასიმილირება, როგორც მაქსიმუმი — წინააღმდეგობას უწევენ ამას იარაღით ხელში. სწორედ ამიტომ ქართულ ეროვნულ იდეას საფუძვლად დაედო „ჩვენი მიწის“ კონცეფცია... ქართული ეროვნული იდეა არ არის სიცოცხლისუნარიანი „ჩვენი მიწის“ ციცქნა ნაწილის დაკარგვის პირობებში, როდესაც ტერიტორიის დაკარგვა, განსაკუთრებით აგვისტოს ომის შემდეგ, გახდა პრაქტიკულად შეუქცევადი, თამამად შეიძლება ასეთი ეროვნული იდეის მოსროლა ნაგავსაყრელზე“.

მოტანილი სტატია, რომელიც საქართველოსა და ქართველი ხალხისადმი ზიზღით არის გაჟღენთილი, ვერაფერს კრიტიკას ვერ უძლებს. დავიწყეთ იმით, რომ 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ რუსეთის მიერ აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აღიარება სრულიადაც არ ნიშნავს ერთი ციცქნა „ჩვენი მიწის“ დაკარგვას. ეს „ციცქნა“ მიწა საქართველოს ტერიტორიის თითქმის მეხუთედია.

ამასთან საკითხავია, რომელი ხალხის ეროვნულ იდეას არ უდევს საფუძვლად „ჩვენი მიწის“ კონცეფცია. უფრო მეტიც, ის უფრო საკითხავია, სომხების მიერ ყოველგვარი სამართლებრივი ნორმების დარღვევით საზღვრების გაფართოებას ყარაბაღის ხარჯზე, რომელმაც დიდი სისხლისღვრა გამოიწვია, მაშ რა უდევს საფუძვლად, ან საქართველოს მიმართ მითური „დიდი სომხეთის“ აღდგენის მიზნით სრულიად უსაფუძვლო ტერიტორიული პრეტენზიების წაყენებას რა დავარქვათ? ვინ ყვირის მთელი მსოფლიო საზოგადოების გასაგონად, რომ საქართველოს ძირძველი კუთხე სამცხე-ჯავახეთი სომხური მიწებიაო? ჩვენ, თუ მართლაც ნამცეცა სულის პატრონი ზოგიერთი სომეხი მეცნიერი?

უცნობ ავტორს იმდენი ჭკუაც არ ყოფნის, რომ ლოგიკურად მაინც გადმოსცეს სათქმელი. საქართველოს ს-ის განმავლობაში მართლაც რომ შთაენთქა მასთან მცხოვრები ხალხები და საკმაოდ იოლად მოეხდინა მათი ასიმილირება, მაშინ ასეთი სიძულვილით გაჟღენთილი სტატიებიც არ დაიწერებოდა. თვით ცნობილი სომეხი ისტორიკოსები სრულიად საწინააღმდეგო მოსაზრებას გამოთქვამენ. ისინი ქართველთა მეფეს დავით აღმაშენებელს დიდი პატივისცემით მოიხსენიებენ, როგორც სომხეთა მფარველსა და მათ

მოჭირნახულებს. სომეხი ისტორიკოსის მათეოს ურჰაელის (XII ს.) ცნობით, დავით აღმაშენებელი „იყო შემწყნარებული და მოყვარული სომეხი ხალხისა“. ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის თომა მეწოფეცის (1376-1446) გადმოცემით, როდესაც ქართველთა მეფემ, გიორგიმ შეიტყო თემურ-ლენგის ჯარების ახალი თავდასხმის შესახებ, ქართველ ხალხთან ერთად სომეხებსაც მიუჩინა თავშესაფარი მიუდგომელ ციხეებში და თვით ითავა მოსული ურდოებისთვის წინააღმდეგობის გაწევა. გაძლიერდა სომეხების განიზვნა საქართველოსკენ. მათ განუწყვეტლოვ ემუქრებოდათ ფიზიკური განადგურების, უკვალოდ გაქრობის, თუ იძულებითი ემიგრაციის საშინელი საფრთხე. როგორც ცნობილი სომეხი მოღვაწე ვ. ნალბანდიანი აღნიშნავს, ამ პირობებში სომეხებისთვის საიმედო თავშესაფარს, ბუნებრივია, წარმოადგენდა საქართველო, სადაც მოძმე ქართველი ხალხის სტუმართმოყვარე კედლებში, მის ჭერქვეშ შეიძლება უზრუნველი ცხოვრება ეპოვა კაცს.²⁰ გაჭირვების ჟამს საქართველოში გადმოსახლების შესახებ თომა მეწოფეცს მოუხსმინოთ: 1431 წელს „სასტიკი შიმშილი დაიწყო ჩვენს ქვეყანაში როგორც მორწმუნეთა, ისე ურწმუნოთა შორის, ისე რომ შეჭამეს ძაღლები და კატები, გვამები, ცხენები, ვიწები, ჯორები და აქლემები. აღარაფერი რომ არ დარჩათ, მაშინ თავიანთ ვაჟებსა და ასულებს მიმართეს. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ... ფარულად და აშკარად ათასი კაცი შეჭამეს... მორწმუნენი ზამთრის ჟამს არარატის გაფარიდან აიყარნენ და საქართველოსკენ გასწიეს“.²¹ XIII საუკუნის ასევე ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის კირაკოს განმარტების მოსაზრებაც მოუხსმინოთ ქართველების შესახებ: „ქართველები... ძალზე კეთილნი და გულითადნი იყვნენ მოსულების მიმართ, რომლებიც მათთან თავშესაფარს ეძებდნენ“.²²

ასეთი მრავალი მაგალითის შეტანა შეიძლება, მაგრამ რაც ითქვა, მოვლენის ნათელსაყოფად ისიც საკმარისია. თუ „დიდი სომეხთის“ იდეაფიქსით დაავადებულ ზოგიერთ სომეხ „მეცნიერს“ სომეხი ისტორიკოსებისაც არ სჯერა, მაშინ იტალიელი მისიონერებისა და ევროპელი მოგზაურების ნაშრომებსაც უნდა მიემართოთ, რომლებშიც მრავლად გვხვდება ქართველი ხალხის კეთილი დამოკიდებულება ქვეყანაში მცხოვრები ეროვნული უმცირესობების მიმართ და სხვა სარწმუნოების ადამიანებისადმი პატივისცემის შეუღარებელი მაგალითები. ცნობილი ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი, რომელმაც 1672-1673 წლებში იმოგზაურა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში და ვრცლად აღწერა საკუთარი თვალთ ნანახი უამრავი ფაქტი თუ მოვლენა, აღნიშნავს: „ქართველები თავაზიანნი და კაცთმოყვარენი, ამასთანავე დარბაისელნი და თავდაჭერილნი არიან... საქართველოში ყველას აქვს მინიჭებული... უფლება იცხოვრო შენი სარწმუნოებით და ადათებით, იმსჯელო

²⁰ ვ. ნალბანდიანი, თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში. თარგმანი სომხურიდან, თბ., 1959, გვ. 118-122.

²¹ თომას მეწოფეცი, ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა. თბ., 1987, გვ. 62.

²² К. Гандзакечи, История Армении, М., 1976, с. 167.

მასზე და დაიცვა იგი“.²³ მეორე ფრანგი მოგზაური გრაფი ფერიერ-სოზეფი, რომელიც მე-18 ს-ის 80-იან წლებში იმყოფებოდა საქართველოში, აღნიშნავს: ქართველები „მართალია მეტისმეტად მორწმუნენი არიან, მაგრამ სხვა სარწმუნოების ადამიანებს რელიგიის გამო არასოდეს აწყენინებენ“.²⁴

ამ შემთხვევაშიც უსასრულოდ შეიძლება ანალოგიური მოსაზრებების მოტანა, მაგრამ რაც ზემოთ ითქვა, ისიც სრულიად საკმარისია უცნობი ავტორისა და საერთოდ სომეხი „მეცნიერების“ მიერ გამოთქმული მსგავსი მსჯელობების სრული უსაფუძვლობის, ფაქტების არნახული გაყალბების, მეცნიერული სინდისისადმი უპატივცემულობის დასამტკიცებლად. ცუდად ჰგონიათ, რომ „მიზანი ამართლებს საშუალებას“.

უცნობი ავტორი შეგნებულად საქართველოს ისტორიულ პროვინციებში მცხოვრებ ქართველებს ეთნოსებს უწოდებს. თუშები, ხევსურები, გურულები, იმერლები და ა. შ. თურმე ეთნოსებია, რომლებმაც შეწყვიტეს არსებობაო. სინამდვილეში, მაგალითად, თუშები ქართველური ეთნოსის ეთნოგრაფიული ჯგუფია. ისინი საქართველოში სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრები ქართველები არიან, რომლებსაც მოიხსენიებენ მათი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით. ასე რომ არ იყოს, მაშინ გამოდის, რომ სომხეთშიც შეუწყვეტიათ ცალკეულ ეთნოსებად ყოფნა შირაქელებს, ლორელებს, ზანგეზურელებს, პოლსეცებს, აპარანებს და ა. შ. ცნობილია, რომ მოსახლეობის აღწერის დროს ეროვნების ჩვენებისას სომეხმა ეროვნების აღსანიშნავად შეიძლება თვით სახელწოდება ჰაი, ან სხვა სახელწოდებაც დაასახელოს (ლორელი, ზანგეზურელი და ა. შ.), მაგრამ სპეციალურად ამ მიზნით გამოშვებულ ეროვნების ლექსიკონში მითითებულია, რომ ყველა ესენი სომეხებია, ისე როგორც ქართველმა მოსახლეობის აღწერის დროს, იშვიათ შემთხვევაში, შეიძლება ეროვნებად დაასახელოს გურული, ჯავახი, ხევსური, იმერელი და ა. შ., მაგრამ ყველა მათ მინიჭებული აქვს ერთი საერთო კოდი და სააღწერო ფურცლების დამუშავების დროს ყველა იწერება ქართველად.²⁵ ასე ესმოდათ ეს საკითხი საუკუნენახევრის წინათ რუსეთის იმპერიაშიც. რუსი ჩინოვნიკების მიერ შედგენილ კავკასიის შესახებ სტატისტიკური ცნობების კრებულში გარკვევითაა მითითებული: ქართველების რიცხოვნობის განსაზღვრის დროს თბილისის გუბერნიის მართლმადიდებელ მოსახლეობას უნდა დაუმატოთ ქუთაისის გუბერნიის მართლმადიდებელი მოსახლეობა, ახალციხის მაზრის მაჰმადიანების რიცხვი, რომლებიც ეკუთვნიან ქართველებს, სამეგრელოს მცხოვრებთა რიცხვი, გურულები, სვანები, აგრეთვე თბილისის გუბერნიის მთიულები (თუშები, ფშაველები, ხევსურები), ზაქათალას ოლქში მცხოვრები ინგილოები და ჩრდილო კავკასიაში უმნიშვნელო რაოდენობით მცხოვრები ქართველების რაოდენობა და მთლიანად კავკასიაში ქართველების რიცხვი 900 ათასზე

²³ შარდენის მოგზაურობა, თბ., 1975, გვ. 297-298.

²⁴ მ. იამანიძე, საქართველო ფრანგულ მოგზაურულ ლიტერატურაში. თბ., 2006, გვ. 208.

²⁵ Словари национальностей и языков. 1988, с. 12, 14.

ნაკლები არ შეიძლება იყოს.²⁶

აქვე უნდა ითქვას იმის შესახებ, რომ 1800 წელს საქართველოში დაახლოებით 600 ათასი ქართველი ცხოვრობდა. მე-19 ს-ის დასაწყისში შავი ჭირის გავრცელების შედეგად ქართველების რაოდენობა თითქმის განახევრდა. ამ პერიოდში შავი ჭირის გავრცელებასთან დაკავშირებით, მაგალითად, ბაგრატ ბატონიშვილი წერდა: შავმა ჭირმა „მოსრნა მრავალნი სულნი ქართლს, კახეთს და იმერეთს, ვიდრე ნახევარ ხალხადმდე“.²⁷ რუსეთის იმპერიაში 1897 წელს ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის მონაცემების თანახმად, იმპერიის მაშინდელ საზღვრებში 1352 ათასი ქართველი ცხოვრობდა, მათ შორის კავკასიაში 1350 ათასი, ხოლო საქართველოში 1331 ათასი. ამიტომ, როდესაც ვამბობთ, რუსეთმა დაგვანაწილა ქართველებად, აჭარლებად, იმერლებად და ა. შ., რომელიმე ტვინგაზურბული რუსის ნაბოღვარს არ უნდა აფევეთ. ცნობილი რუსი მეცნიერები, ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრები ქართველების ეროვნულ კუთვნილებას ეჭვის ქვეშ არ აყენებენ. ამასთან, ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ თითქმის ფიზიკური წყვეტის პირას მისული ქართველები მე-19 ს-ში 3-ჯერ და მეტად გაიზარდა.

თუ ობიექტურები ვიქნებით, აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ ერეკლე II-ის პოლიტიკა რუსეთთან შეერთების საკითხში აბსოლუტურად სწორი იყო. შუა საუკუნეებში ათასი რჯულის მტრებთან გამუდმებული ბრძოლების შედეგად საქართველოს ჩამოსცილდა ევროპული განვითარების გზას და ქვეყანაში უმძიმესი პოლიტიკური, ეკონომიკური და დემოგრაფიული ვითარება შეიქმნა. კაპიტან ნ. იაზიკოვის ცნობით, 1770-იანი წლების დასაწყისში ერეკლე II-ს მხოლოდ თხუთმეტათასიანი ჯარის გამოყვანა შეეძლო. ამ პერიოდში რუსეთი უკვე აფართოებდა სამხრეთით საზღვრებსა და მოიწვედა კავკასიისკენ. მისი შეჩერება კავკასიის ხალხებს არ შეეძლოთ. ასეთ ვითარებაში ყველაზე კარგი გამოსავალი იყო ძლიერი სახელმწიფოს მფარველობაში სუსტი სახელმწიფოს ნებაყოფლობითი შესვლა, რაც კიდევაც განხორციელდა 1783 წელს ჩრდილო-კავკასიის გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში დიდებული ხელშეკრულების შედეგად. მართალია, რუსეთმა შემდეგში დაარღვია გეორგიევსკის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პირობები, მაგრამ ნუ დაგვაუიწყდება, რომ იმპერიას თავისი მიზნები ჰქონდა. დღევანდელი გადასახედიდან, თვითმპყრობელობის არსიდან გამომდინარე, სხვაგვარად მოვლენების განვითარება, ალბათ, არც შეიძლებოდა. რუსეთი საქართველოს უკვე განიხილადა, როგორც ერთიანი იმპერიის შემადგენელ ნაწილს. მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მშვიდობიანმა წლებმა მოსახლეობის გამრავლებასა და საერთოდ ცხოვრების სტაბილურ განვითარებას დაუდო სათავე და ეს არც თუ ისე ცოტას ნიშნავდა. საქართველოში გაიხსნა სკოლები, დაარსდა ჟურნალები და გაზეთები, თეატრები, რუსეთის

²⁶ Сборник статистических сведений о Кавказе, Тифлис, 1969, с. 23.

²⁷ ბაგრატ ბაგრატიონი, ახალი მოთხრობა. თბ., 1941, გვ. 114.

დახმარებით ქვეყანა აღდგა ადრინდელ საზღვრებში — მას დაუბრუნდა სამცხე-ჯავახეთი და აჭარა, რაზეც ოცნებობდნენ ქართველი მეფეები. აქ აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ ქართველმა საზოგადოებამ ამ პერიოდში ვერ უპატრონა სამცხე-ჯავახეთს. აჭარის შემოერთების დროს კი ეროვნული ცნობიერებით გაცილებით მაღლა მდგომ ქართულ საზოგადოებას, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, აჭარაში თურქების 300-წლიანი ბატონობის შედეგად გარკვეულწილად დაკნინებული ქართული სულიერი კულტურის განვითარებისთვის ძალ-ღონე არ დაუშურებია.

მე-19 ს-ში საქართველო რუსეთის მეშვეობით ისევ ეზიარა ევროპის ცივილიზაციას. რა თქმა უნდა, რუსეთთან ერთად განვლილი გზა არც მეფის რუსეთისა და არც საბჭოთა პერიოდში არ იყო ია-ვარდებით მოფენილი და ქართველ ხალხს უხდებოდა მეტად მძიმე ბრძოლა ეროვნული ინტერესების დასაცავად, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ 1991 წელს, როდესაც საბჭოთა კავშირი დაიშალა და საქართველო ერთიანი ტერიტორიით და ერთიანი ეროვნული შეგნებით დაადგა ქვეყნის დამოუკიდებელი მშენებლობის გზას, ბევრი შეცდომა იქნა დაშვებული რუსეთთან ურთიერთობაში. იმედები მხოლოდ დასავლეთის ქვეყნებზე დაყრდნობით და ვერ გავითვალისწინეთ იმხანად მრავალი პრობლემით დაკავებული მეზობელი ძლიერი სახელმწიფოს — რუსეთის პოლიტიკური და გეოპოლიტიკური ინტერესები, ურომლისოდაც, სამწუხაროდ, 21-ე ს-შიც ძნელია დამოუკიდებელი განვითარება. ამასთან ერთად, გატარებული თანაცხოვრებიდან მხოლოდ ნეგატიური მოვლენები წამოვიწიეთ წინ. მაგალითად, ხშირად იწერებოდა იმის შესახებ, რომ რუსეთმა გადაგვიღება ეკლესიები, გაგვიუქმა ავტოკეფალია და სხვ. ძირითადად მოხდა ალავერდის ტაძრის თეთრად გადაღება, რაც, რა თქმა უნდა, ბარბაროსობა იყო, მაგრამ არც ის არის გამორიცხული, რომ რუს საეკლესიო მოღვაწეს, რომელმაც ასეთი ბრძანება გასცა, უცოდინარობით მოუვიდა — სათანადოდ ვერ შეაფასა ტაძრის შესანიშნავი მხატვრობა. ამასთან გასაზიარებელია ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის ცნობილი მკვლევარის გვანცა კოლპატაძის მოსაზრება: „რუსეთთან, როგორც მართლმადიდებელ ქვეყანასთან ურთიერთობამ მყისიერად იჩინა თავი და პროგრესიც თვალსაჩინო გახდა. დღეს ხშირად ნიშნისმოგებით ამბობენ, მაშინ რატომ გააუქმა რუსეთმა ჩვენი ავტოკეფალია 1811 წელსო. მაგრამ ავიწყლებათ, რომ თავად რუსეთში გააუქმა ავტოკეფალია პეტრე I-მა ერთი საუკუნით ადრე და ეკლესია ობერპროკურორს დაუქვემდებარა. ამიტომ აქ მართლმადიდებლობა არაფერ შუაშია. სხვათა შორის, რუსეთს ავტოკეფალია სტალინმა დაუბრუნა“.²⁸

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში სათქმელი ბევრია, მაგრამ უკანასკნელ პერიოდში მოვლენათა ნათელსაყოფად საჭიროა შემდგვი ითქვას: უკანასკნელ წლებში უშუალოდ რუსეთის ხელშეწყობით ქართველები

²⁸ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 6 მაისი, 2011.

გამოადგევს საკუთარი სახლებიდან და ისინი ინტერვენციის მსხვერპლი გახდნენ. ამასთან, 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს რუსეთმა სრულიად მოულოდნელად უსამართლო და არაგონივრული ნაბიჯები გადადგა. მაგალითად, საერთაშორისო სამართლის, გაეროს მიერ აღიარებული პრინციპებისა და თვით რუსეთის მოქმედი კანონების დარღვევით რუსეთმა ოფიციალურად ცნო აფხაზეთისა და ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ დამოუკიდებლობა და, ფაქტობრივად, იგი კონფლიქტის ერთ-ერთ მხარედ იქცა. რუსეთის მიერ ეს ნაბიჯი არაგონივრული იყო იმიტომ, რომ თვით რუსეთისათვის ეს ცუდი პრეცედენტია და ის მას ბუშმანგვივით უკან შეიძლება დაუბრუნდეს. ქართველი ხალხისთვის ეს მით უფრო მოულოდნელი იყო, რომ 200 წლის განმავლობაში ჩვენმა ხალხებმა უამრავი ჭირი და ლხინი ერთად გამოიარეს, ჩვენი ქვეყნების უბრალო თუ მეტად თვალსაჩინო ადამიანებს ერთმანეთთან არნახული მეგობრობა აკავშირებდათ, მართლმადიდებელი სარწმუნოების გამო ცხოვრების წესშიც ბევრი რამ საერთო გვქონდა, ბევრ გამოჩენილ ქართველს რუსეთი გულწრფელად უყვარდა, მას როგორც თავის სამშობლოს ისე აღიქვამდა და მათ უაღრესად მნიშვნელოვანი კვალიც გააუღეს რუსეთის ცხოვრებაში.

მიუხედავად ამისა, ჩვენ გვმართებს რუსეთთან გამოვნახოთ საერთო ენა, გარკვეულწილად გავითვალისწინოთ მათი ინტერესები, რომ ცვალებად მსოფლიოში მოვლენები მეტად სწრაფად იცვლება, რუსეთი კი სამარადჟამო მეზობელია და ამ ფაქტს ვერსად გავუქცევით. იმის მოლოდინი, რომ რუსეთი ამჟამად სუსტი სახელმწიფოა და იგი მალე დაიშლება, გულუბრყვილობაა. ეს ასეც რომ მოხდეს, საქართველო კატაკლიზმებს ვერ გადაურჩება და ის მეტად მციფე დამოუკიდებლობა და სუვერენიტეტი, რაც გაგვაჩნია, შეიძლება ხელში შემოგვადნეს. ამის თქმის უფლებას გვაძლევს ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის გაურკვევლობა და არც თუ უსაფუძვლო საგარეო (მეზობელი ქვეყნების ტერიტორიული პრეტენზიები, რელიგიური პრობლემები და სხვ.) და საშინაო (მაგალითად, მეზობელ ქვეყნებთან შედარებით ჩვენს ქვეყანაში უმძიმესი დემოგრაფიული ვითარება, რომლის გაჯანსაღებისათვის არაფერი კეთდება, ქვეყნიდან დიდია მიგრაციული ნაკადები და ქვეყანაში სხვა სახელმწიფოების მოქალაქეთა შემოღინება და სხვ.) ვითარება. ამასთან არც თუ სწორადაა მოძებნილი ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების პრიორიტეტული მიმართულებები. ამდენად, ისიც საკითხავია, მოვლენების ასეთი მსვლელობა ხელს გვაძლევს თუ არა.

დასასრულ, ეუსურეებდი „დიდი სომხეთის“ „დიდ შემოქმედებს“ გონზე მოსვლას, მეზობლების კულტურული ფასეულობების მითვისებისა და მათდამი სრულიად უსაფუძვლო ტერიტორიული პრეტენზიების წაყენების მცდელობაზე უარის თქმას, დიდი ისტორიკოსებისადმი ყურის დაგდებას, რადგან ჩვენი წინაპრების ურთიერთპატივისცემის მაგალითზე უნდა ავაგოთ ჩვენი მომავალი ურთიერთობები.

2011 წლის აგვისტოს ბოლო რიცხვებში სომხური მედიის მეშვეობით გავრცელდა მორიგი არნახული ცილისწამება, თითქოს საქართველოში შოვინიზმი ზეიმობს, რომელიც მხოლოდ სუსტებსა და ნაძირალებს ახასიათებთ. მასალა გახეთმა „საქართველოს რესპუბლიკამ“ გადმოებეჭდა. ისინი ლაფში სვრიან ქართველი ხალხის სათაყვანებელ სახელებს, ვინმე გრიგორ აღანიანი აღნიშნავს: ჩვენი საუკუნოვანი მეზობლები, ისინი, ვინც თავის ხალხს მაღალი დონის ინტელიგენტებად და კულტურის მოღვაწეებად მიიჩნევენ, სომხური მარაზმით არიან დაავადებულნი. „მე-19 საუკუნიდან დაწყებული... შურის ჭიამ და სომხურმა ფობიამ დაისადგურა, უპირველესად მათ სულებში, ვინც თავი „განმანათლებლად“ აღიარა — ჭავჭავაძის, წერეთლის და მათი მიმდევრების სულში“. ამის შემდეგ საკითხავი მხოლოდ ერთი რამ რჩება: სომხების მიერ ქართველების მიმართ წამოყენებული იმ აბსურდული პრეტენზიების შესახებ, რომლებიც ზემოთ აღვნიშნეთ, პასუხის გაცემა საჭირო იყო თუ არა?

გრიგოლ აღანიანი არმენოფობიაში ამჟამად უპირველეს ბრალს დებს თანამედროვეობის უდიდეს რეჟისორს ბატონ რობერტ სტურუას, მაგრამ მისი მოსაზრებები ჰაერშია ჩამოკიდებული. არა მარტო ქართველი საზოგადოება, არამედ პირუთენელი სომხებიც თვლიან, რომ ბატონი რობერტი მეტად შორს დგას ნაციონალიზმისა და შოვინიზმისაგან. ამიტომ მისი განთავისუფლება შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის სამხატვრო ხელმძღვანელობის თანამდებობიდან, ქართველთა ცხოვრებაში ბევრ საგალალო კითხვას ბადებს.

ქართველები, საბედნიეროდ, განებივრებულნი ვართ საუკეთესო რეჟისორებით. კოტე მარჯანიშვილმა მთელი ეპოქა შექმნა ქართულ თეატრში. მან ბევრი მსახიობი აღმოაჩინა, რომლებმაც შემდეგში დიდი წვლილი შეიტანეს ქართული თეატრის წარმატებაში. გენიოსი რეჟისორის სახელი დაიმკვიდრა სანდრო ახმეტელმა. ნოვატორმა რეჟისორმა ბრწყინვალე სპექტაკლები დადგა, რომლებითაც მსოფლიოს ნებისმიერი თეატრი იამაყებდა. მისმა გასტროლებმა მოსკოვსა და ლენინგრადში ტრიუმფით ჩაიარა. ამიტომ იყო, რომ მას იწვევენ გასტროლებზე ამერიკაში, თხოვენ ამერიკაში წასვლამდე მოაწყოს პატარა ტურნე ევროპის მთავარ ქალაქებში — ვენაში, ბუდაპეშტში, პრაღაში, ვარშავაში, ციურიხში, პარიზში, ლონდონში, ამსტერდამში, ბრიუსელსა და ჰააგაში, აგრეთვე იტალიის ქალაქებში, იწვევენ სამუშაოდ მოსკოვში, ლენინგრადსა და სხვა ქალაქებში, თხოვენ შეფობა აიღოს ყაზახეთის თეატრზე და ამით დაეხმაროს მას. სანდრო ახმეტელს იმ პერიოდში გამეფებული რეჟიმის გამო არ შეეძლო ესარგებლა თავაზიანი მიწვევებით. უფრო მეტიც, შემოქმედების მწვერვალს ვერ მიაღწია — რეპრესიების მსხვერპლი გახდა.

ბატონმა რობერტ სტურუამ შეძლო არა მარტო თავის სამშობლოში,

არამედ უცხოეთშიც დაედგა განუმეორებელი სპექტაკლები და მსოფლიო დონის რეჟისორის სახელი დაიმკვიდრა. იმ დროს, როდესაც ცისფერი ეკრანი წაღეკა პროვინციული შოუების — „ვანოს შოუს“, „ცოცხალი შოუს“, „თქვენი შოუს“, „ბლექ შოუს“, „შაბათის შოუს“, „კომედი შოუს“ და კიდევ ვინ მოთვლის რამდენმა უგემოვნო წარმოდგენამ, როდესაც პატარა ბავშვების თამაშების იმპროვიზაციამ დრო დაამუწჯა და საჩვენებელი დარჩა ცისფერი ეკრანიდან მხოლოდ რიკ-ტაფელას თამაში, მსოფლიო სახელის მქონე რეჟისორის თანამდებობიდან განთავისუფლება ეროვნული ენერგიის საშინელი გაფლანგვის ტოლფასია. „ხსოვნის მქონე შთამომავლობა“ ამ დიდ დანაკლისს შესაბამისად შეაფასებს. სამწუხაროდ, ისტორიამ ვერაფერი გვასწავლა.

კოტე მარჯანიშვილსა და სანდრო ახმეტელს შორის არსებობდა გარკვეული დაპირისპირება. მიუხედავად ამისა, სანდრო ახმეტელი კოტე მარჯანიშვილს წერდა: „რაც არ უნდა მოხდეს, ძვირფასო კოტე, ჩვენს შორის, იცოდე, გარდა უღრმესი სიყვარულისა და ერთგულებისა შენს მიმართ, ჩემს გულში არაფერი იმალება... თეატრში მე დავიკავე შენი ადგილი... შენი სული ჩვენს თეატრში უსაზღვროდ იბატონებს, ამიტომაც არც ერთი ნაბიჯი არ იქნება გადადგმული წინასწარ შენთან შეთანხმების გარეშე“.²⁹ ვერ გეტყვით, ბატონ რობერტ სტურუას მიმართ ქართველები და რუსთაველის თეატრის დასი მაინც ამაღლდებიან თუ არა განვითარებული სამოქალაქო საზოგადოების დონეზე.

მეტად საგულისხმო ფაქტს მოგვითხრობს თეატრმცოდნე ვასილ კიკნაძე თავის შესანიშნავ წიგნში „მიხეილ ვაშაძე“: „მარჯანიშვილის თეატრში დაიდგა პ. კაკაბაძის „ცხოვრების ჯარა“. სპექტაკლის ჩაბარებას კულტურის სამინისტროს წარმომადგენელი ესწრებოდა. სპექტაკლის უარყოფით გმირს ძვალძვალის ასრულებდა აკაკი კვანტალიანი, რომელსაც ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ვასილ მჭავანაძის გრიმი გაეკეთებინა, ულვაშიც მისებური მიწეხებიანა. თავდაც ფიზიკურად ჰგავდა მჭავანაძეს. საბოლოოდ ყველაფერი გასწორდა, მაგრამ ეს ყველაფერი ვ. მჭავანაძისათვის ცნობილი გახდა. აკაკი კვანტალიანი იგონებს: „ბინის საკითხზე მომიწია მჭავანაძესთან შესვლა, არაჩვეულებრივად კარგად მიმიღო, საქმეც გამიკეთა, როცა კაბინეტიდან გამოვდიოდი, მითხრა: ისე, აკაკი, ქართველი კაცი ყოველთვის პატევს სცემდა უფროსს, როგორიც არ უნდა ყოფილიყო.“

მოკვდი კაცი, ვუთხარი, რომ ჭორია, მე არაფერი გამიკეთებია, მობრძანდით და ნახეთ-მეთქი.

მჭავანაძემ მაჯობა, შემარცხინა“.

რას იზამ, ასეთია ცხოვრება. ვ. მჭავანაძემ შეძლო თავისი თავისთვის ეჯობნა. საერთოდ, თუ ბევრჯერ არა, ერთხელ მაინც უნდა შეძლო კაცმა აჯობო საკუთარ თავს.

²⁹ ს. ახმეტელი. დოკუმენტები და ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1978, გვ. 454.